

ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

В. О. КРУЦ

ПІЗНЬОТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ
ПОБЛИЗУ с. СОФІЇВКА НА ДНІПРІ

Влітку 1963 р. загоном Середньодніпровської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом Ю. М. Захарука було проведено дослідження пізньотрипільського поселення поблизу с. Софіївка Бориспільського району Київської області¹, відкрите Ю. М. Захаруком ще у 1948 р. під час розкопок відомого тілопального могильника.

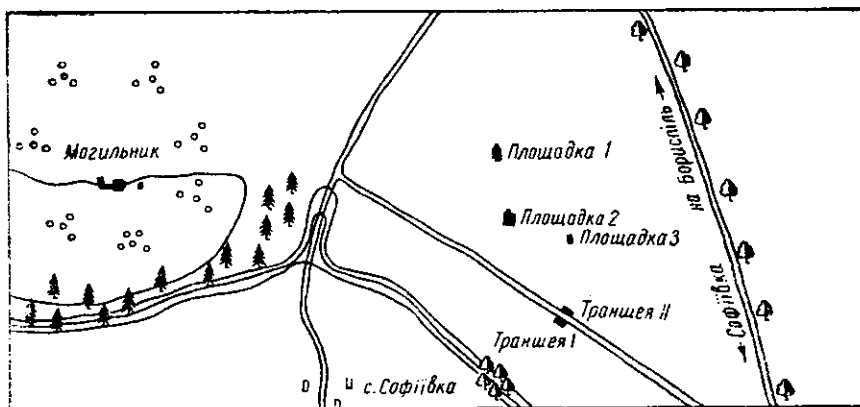

Рис. 1. Схематичний план розташування поселення.

Поселення розташоване на північній околиці села, на краю борової тераси лівого берега Дніпра, за 200 м на південний схід від згаданого могильника і займає досить рівну ділянку тераси площею близько 3 га (рис. 1). Під час огляду на поверхні були виявлені сліди 8 площадок. Для дослідження було обрано 2 площадки, які були найменш пошкоджені оранкою.

Площадка 1. Прямокутна в плані (10×3 м), орієнтована довгою віссю по лінії південь-північ. Судячи з невеликих ділянок, що збереглися у північно-західному та південно-східному кутах, вона була споруджена з двох шарів плиток по 5 см кожний. У її північно-західній частині виявлена яма овальної форми, розміром 1,6×0,9 м і глибиною 1 м від нижнього рівня площадки, заповнена суглинком більш темного кольору, ніж оточуючий, та уламками посуду, що досить рівномірно залягали в усій товщі заповнення. Яма не входила до комплексу згада-

¹ В розкопках брали участь, крім автора, В. Г. Збеневич, науковий співробітник ІА АН УРСР та студенти-практиканти Полтавського педінституту.

ного житла-площадки, бо була перекрита суцільним непорушеним шаром печини, і тому її можна вважати більш ранньою. Однак матеріали з ями та з житла відрізняються лише незначним розходженням в кількісному співвідношенні різних типів кераміки.

Площадка 2. Значно пошкоджена оранкою, і тому форму і розміри її встановити не вдалось. Основне скупчення печини залягло на площі 4×4 м. Товщина шару печини в окремих місцях досягала 10 см. Однак це були не плитки сталої форми, а аморфні, здебільшого дрібні шматки обпаленої глини з домішкою половини. Лише в північно-східній частині основного скупчення збереглась ділянка, де підлога складалась з двох шарів: нижній — товщиною 4 см, з рівною верхньою і аморфною нижньою поверхнями, верхній — товщиною 3 см, з обома рівними поверхнями.

Залишки стін, печей або інших конструкцій на площадках простежити не вдалось.

На площадках та навколо них знайдені уламки зернотерок, глиняні жіночі фігурки та фрагменти кераміки. Кераміка поділяється на три технологічні типи: 1) піскувата з лискованою поверхнею; 2) кухонна з домішкою черепашки; 3) розписна з відмуленої глини.

Кераміка першого типу виготовлена дуже ретельно стрічковою технікою з домішкою в глині дрібного піску.

Внутрішня поверхня має сліди смугастого згладжування зазубреним краєм черепашки або рукою. Зовнішня поверхня ангобована та підлощена. Колір посуду чорний, коричневий, сірий, що залежить від якості випалу. Всього на поселенні виявлено 1662 фрагменти цього типу, що належали 136 посудинам — горщикам та мискам. За формою горщики майже однотипні, з великими широковідігнутими або короткими, також дещо відігнутими назовні вінцями, які повільно переходять у верхню частину тулуба, конусом спускаються до різкого переламу форми в місці плічок. Нижня частина тулуба також конічна і закінчується невеликим дном. Верхня частина горщиків дещо коротша за нижню. Діаметр дна приблизно дорівнює діаметру шийки, а діаметр по плічках часто дорівнює висоті горщика. Інші пропорції відмічено лише у двох випадках. У першому — це приземкуватий глечик (рис. 2, 3), у якого верхня частина тулуба майже вдвоє вища за нижню. Така форма характерна для посуду з поселень Коломийщина I, II², Гребені³. В другому ж — горщик виготовлений з маси того ж складу, що й всі у цій групі, але за формою нагадує кухонний (рис. 2, 6). Горщики різного функціонального призначення відрізняються лише розмірами і поділяються на великі (висотою до 60—70 см) (рис. 2, 1, 4), середні (висотою до 30—40 см) (рис. 3) та малі (висотою до 10—15 см) (рис. 2, 2, 5). Горщики середнього розміру нерідко мають одну ручку, виліплена окремо, або декілька, виліплених з товщі стінок. Слідів ремонту посуду цієї форми не відмічено. Із загальної кількості горщиків (71) лише 19 були прикрашені у верхній частині. Зустрічається орнамент двох типів — заглиблений та рельєфний. Перший — у вигляді прокреслених ліній, відбитків пальця, насічок. Другий — у вигляді наліпів конічної та круглої форми (рис. 2, 1, 4). Прокреслені лінії утворюють схематичний малюнок дерева (рис. 2, 4) або одна чи дві лінії оперезують горщик по шийці. Нерідко від нижньої лінії з проміжками спускаються короткі лінії (рис. 3), іноді ж під нею іде ряд маленьких круглих наколів (рис. 2, 2). Насічками прикрашався лише край вінець.

Орнамент, складений з прокреслених ліній, що оперезують верхню частину горщика, утворює малюнок дерева, характерний і для кераміки

² Т. С. Пассек. Периодизация трипольских поселений. — МИА, № 10. М.—Л., 1949, рис. 27 (2, 4); Трипільська культура, т. 1. К., 1940, стор. 129, рис. 19.

³ Матеріали з розкопок поблизу с. Гребені. Фонди ІА АН УРСР.

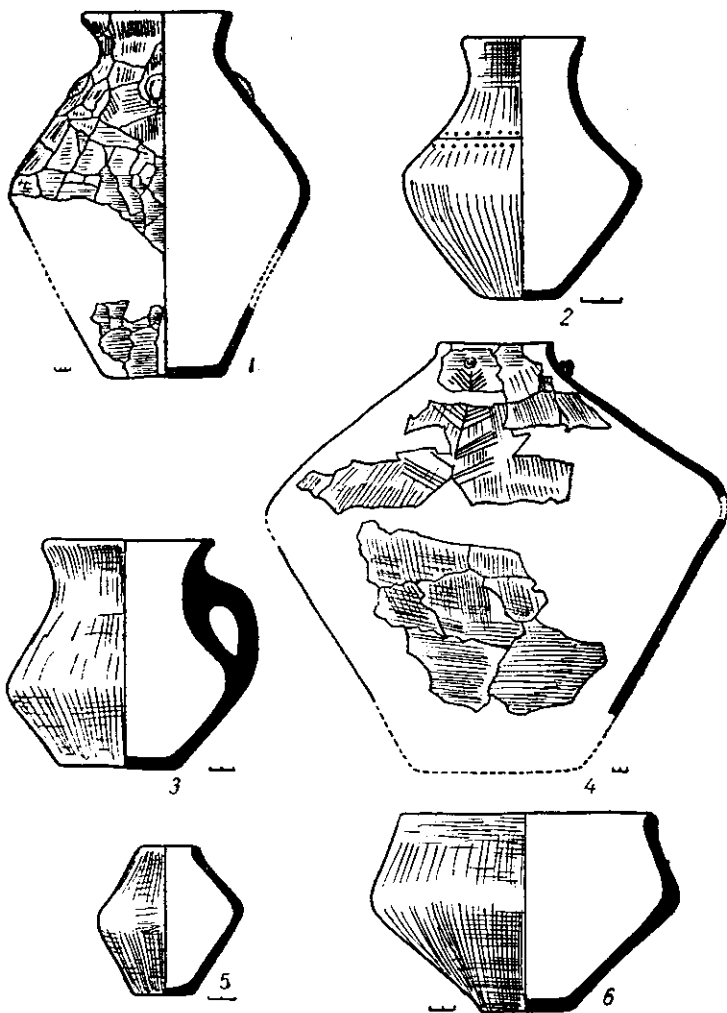

Рис. 2. Горшки з лискованою поверхнею.

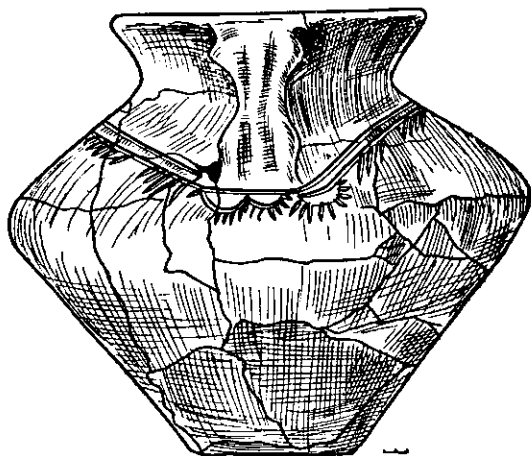

Рис. 3. Горщик з лискованою поверхнею.

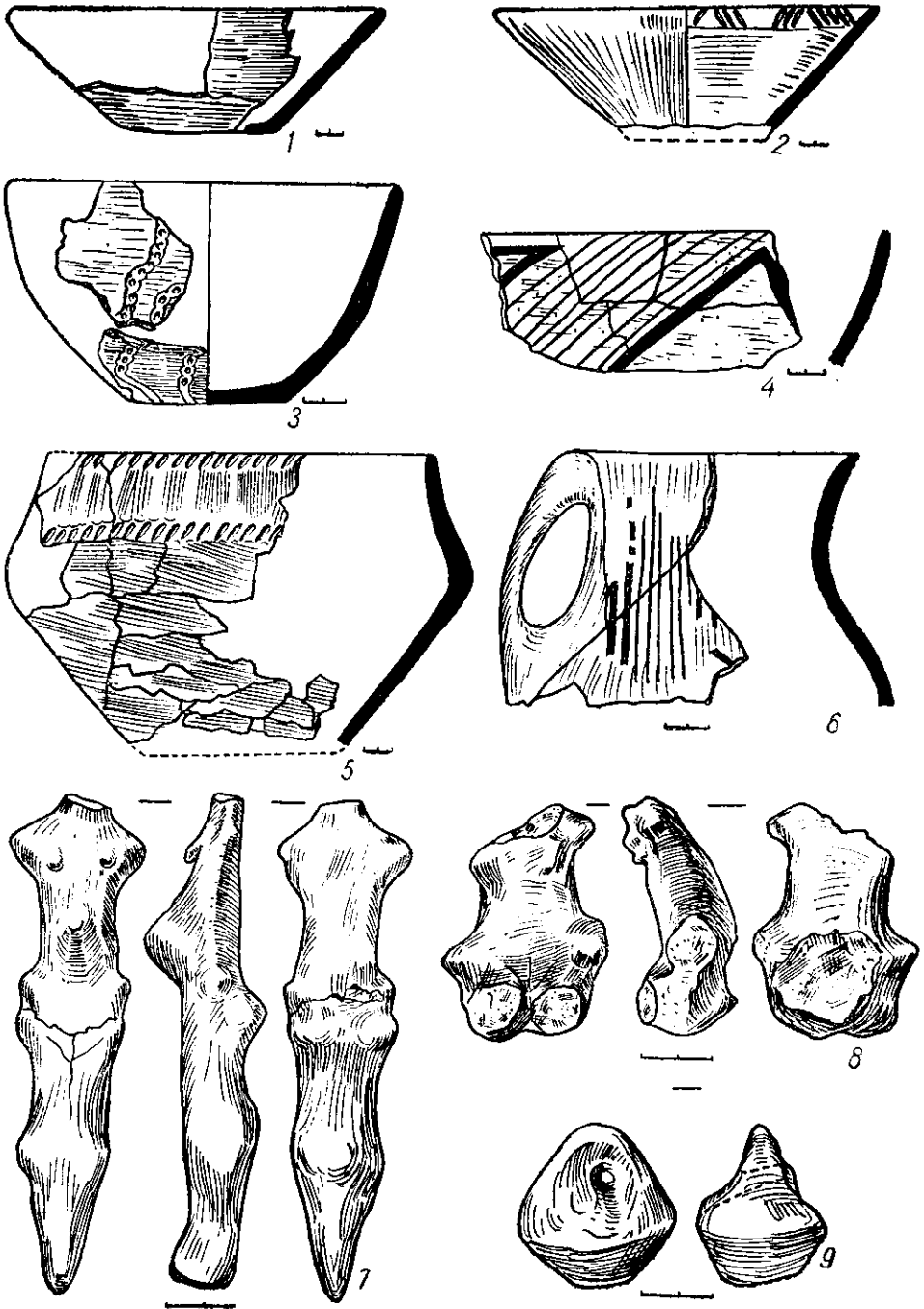

Рис. 4. Посуд, глиняні статуетки та грузило.

цього типу з поселення Коломийщина I⁴, але там він часто комбінується з овалами — залишками спірального орнаменту.

Миски, виявлені на поселенні, за формою поділяються на дві групи — конічні (56) та напівсферичні (9). Перші — мають прямі стінки, що конусом сходяться до невеликого плоского дна. Край вінець або заокруглений (рис. 4, 1), або скошений до середини з внутрішнього боку (рис. 4, 2). Прикрашені вони лише з середини під вінцями або по скосу відбитками пальців, насічками, перекресленими лініями (рис. 4, 2). Всього орнаментовано 14 мисок.

Напівсферичні миски (чаші) мають дещо загнуті до середини вінця та маленьке плоске дно. Виготовлені більш ретельно. Стінки значно тонші і взагалі неорнаментовані. Лише в одному випадку миска з зовнішньої сторони прикрашена трьома розчленованими хвилястими наліпними валиками, що спускаються від вінця до дна (рис. 4, 3). Подібний орнамент тут винятковий.

Всі миски мають добре згладжені і підлошені поверхні. Кухонний посуд (312 уламків від 25 посудин) також ліпний, виготовлений стрічковою технікою з домішкою у глині дрібно товченої черепашки та дрібного піску. Цей тип посуду представлений лише однією формою — широковідкритий невисокий горщик з короткими, трохи відігнутими назовні, майже прямими вінцями, різко профільованими плічками і конічною нижньою частиною тулуба, що закінчується невеликим плоским дном (рис. 4, 5). Поверхня має сліди смугастого згладжування. Посуд прикрашений насічками по верхньому краю вінця, трикутними наколами, двозубим штампом, (відбиток краю черепашки) по перегину від шийки до плічок. Шийка, як правило, вкрита вертикальними смугами згладжування. Іноді на шийці зустрічаються великі наліпи на зразок ручок, що скоріше за все мали орнаментальне, ніж утилітарне, значення. Від кухонної кераміки пам'яток типу Коломийщина I, II кераміка софіївського поселення відрізняється лише більшою домішкою черепашки, що обумовлює її крихкість.

Розписна кераміка, виготовлена з відмуленої глини (212 уламків від 26 посудин), дуже фрагментарна. Черепки жовтого або білого кольору вкриті світло-коричневим ангобом. Розпис виконано чорною фарбою у вигляді смуг, що складаються з двох широких паралельних ліній, простір між якими заповнений тонкими паралельними лініями (рис. 4, 4, 6). Цей мотив орнаменту широко відомий і в таких пам'ятках, як Гребені⁵, Коломийщина I⁶. Виявлені на поселенні біля Софіївки уламки належать невеликим горщикам і мискам. Горщики переважно мають відігнуті назовні вінця, вузьку шийку, опуклий тулуб з різко визначеними плічками та плоске дно. Деякі з них прикрашались конічними наліпами на плічках. Серед мисок переважають напівсферичні (чаші), з розписом лише на внутрішній поверхні. За розмірами вони такі, як і чаші з лискованою поверхнею (рис. 4, 4).

Про співвідношення окремих типів кераміки Софіївського поселення дає уявлення наведена таблиця:

Тип кераміки	Кількість фрагментів	%	Кількість посудин	%	Кількість орнаментованих посудин	%
Лискована	1662	76	136	72,7	23	17
Кухонна	312	14	25	13,4	22	88
Розписна	212	10	26	13,9	—	

⁴ Трипільська культура, т. I, стор. 72, фото 36, 37, стор. 127, рис. 146.

⁵ Фонди ІА АН УРСР.

⁶ Трипільська культура, т. I, стор. 52, рис. 6; стор. 84, рис. 5.

Знаряддя праці з глини представлені пряслом, грузилом (рис. 4, 9) та глиняною кулькою. Ці речі, як і вісім жіночих статуєток, виявлених на поселенні, виготовлені з глиняної маси того ж складу, що й посуд з лискованою поверхнею.

Статуєтки знайдені у фрагментах. Найкраще збереглась одна фігурка, що зображує вагітну жінку (4, 7). Виявлена вона серед розвалу зерновика на поверхні площадки 2. Руки подані трикутниками без проколів, яких нема й на надтазових виступах, на відміну від уламків

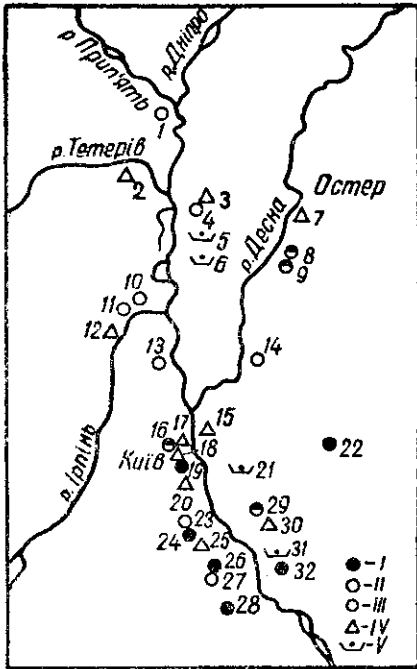

Рис. 5. Карта пізньотрипільських пам'яток Київського Подніпров'я:

I — поселення лукашівського типу; II — поселення софіївського типу; III — поселення з керамікою лукашівського та софіївського типів; IV — знахідки кераміки софіївського типу; V — могильники софіївського типу. 1 — Домантове (ур. Воронігівка); 2 — П'ялява (ур. Хохора); 3 — Ошитки (ур. Варківка); 4 — Новосілки (ур. Горбата Нива); 5 — Чернин; 6 — Завалівка; 7 — Вовча Гора; 8 — Євминка (ур. Узвіз); 9 — Євминка (ур. Стара Цегельня); 10 — Казаровичі (п. 1); 11 — Казаровичі (п. 7-8); 12 — Демидів (п. 2); 13 — Нові Петрівці; 14 — Зазим'я; 15 — Вигуровщина; 16 — Сирець I; 17 — Сирець II; 18 — Кирилівські землянки; 19 — Львівська площа; 20 — Корчувате; 21 — Червоний Хутір; 22 — Лукаші; 23 — Пирогово; 24-25 — Чапайівка; 26 — Підгірці II; 27 — Підгірці I; 28 — Нові Безрадиці; 29 — Бортничі; 30 — Гідин; 31 — Софіївка I; 32 — Софіївка II.

софіївського типу у Бортничах¹⁰, Сирці¹¹, де вона становить до 20% загальної кількості кераміки. В орнаментатії її переважають ті елементи і мотиви орнаменту, що й на поселенні у Софіївці та інших поселеннях лукашівського типу.

Співпадання територій поширення пам'яток лукашівського та со-

двох інших, де ці проколи є. Ноги подані сумарно з потовщенням в колінах. Прокресленим трикутником показані статеві ознаки. Одна з фігурок зображує жінку в сидячому стані (рис. 4, 8). Керамічні матеріали з поселення біля Софіївки знаходять найбільш повну аналогію у матеріалах трипільських поселень поблизу сіл Підгірці (пункт II) Києво-Святошинського району Київської області⁷, Лукаші⁸, Євминка та на Львівській площі у Києві⁹. Це дає підставу об'єднати їх в окрему групу пам'яток — пам'ятки лукашівського типу.

Ці пам'ятки, з одного боку, подібні до пам'яток типу Коломийщина I як наявністю жител з підлогою з обпаленої глини, так і наявністю однакових типів кераміки та деяких спільних рис у її орнаментатії, а з другого — відрізняються від них деякими формами посуду, частково, технологією виготовлення, а також повною відсутністю в орнаментатії спіралі, навіть її залишків.

Без додаткових досліджень пам'яток лукашівського типу, які займають територію по Дніпру та Десні, обмежені на півдні р. Стугною, на півночі м. Остер, а на сході р. Недрою (рис. 5), ще важко з повною впевненістю твердити, про їх відношення до пам'яток Коломийщинського типу.

Крім того, характерна для пам'яток лукашівського типу слабо орнаментована кераміка з лискованою поверхнею, яка на поселенні у Софіївці становить понад 70%, зустрічається також в керамічних комплексах поселень

⁷ Розкопки Ю. М. Захарука та В. Г. Збеновича 1961 р.

⁸ Розвідка Ю. М. Захарука, В. Г. Збеновича та автора у 1963 р.

⁹ Спостереження під час земляних робіт у 1965 р.

¹⁰ Фонди ІА АН УРСР.

¹¹ Там же.

фіївського типів, а також присутність лукашівської лискованої кераміки у комплексах софіївських поселень не випадкове. Безперечно, що наявність чисто лукашівських поселень (Софіївка, Лукаші, Підгірці II) з одного боку, чисто софіївських (Підгірці I¹², Зазим'я¹³) — з другого, а також поселень з керамічними комплексами лукашівського та софіївського типів (Сирець, Бортничі) при співпаданні територій можна пояснити лише хронологічними відмінностями, саме: передуванням лукашівських пам'яток софіївським і великою роллю перших у створенні останніх, що підтверджується зникненням наземних жител-площадок на пізніх поселеннях лукашівського типу (Євмінка)¹⁴ і появою землянок, що є єдиним типом житла для пам'яток софіївського типу.

Дослідження поселення поблизу с. Софіївка дає найбільш повне уявлення про пам'ятки лукашівського типу, і не лише тому, що тут ми маємо справу з чистим комплексом, а ще й тому, що тут одержано найбільшу на даний час колекцію матеріалів, що можуть характеризувати цей тип пізньотрипільських пам'яток Київського Подніпров'я.

В. А. КРУЦ

ПОЗДНЕТРИПОЛЬСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ БЛИЗ с. СОФИЕВКА НА ДНЕПРЕ

Резюме

В 1963 г. отрядом Среднеднепровской экспедиции Института археологии АН УССР были проведены раскопки поздне трипольского поселения у с. Софиевки Бориспольского района Киевской области.

На поселении были вскрыты остатки двух глинобитных жилищ-площадок, обнаружено большое количество обломков посуды (лощеной, кухонной, из отмученной глины), глиняные статуэтки и др.

Керамический материал с поселения наиболее полную аналогию находит в памятниках Подгорцы II, Лукаши, Евминка. Сходство комплексов этих поселений и их отличие от памятников типа Коломийщина I позволяет выделить их в отдельную Лукашевскую группу памятников, занимающую Левобережье и территорию Поднепровья к северу от р. Стугны.

Наличие в комплексах поселений софиевского типа (Бортничі, Сырец) значительного процента слабоорнаментированной чернолощеной керамики, характерной для памятников лукашевского типа, позволяет установить соотношение этих двух групп памятников, а именно — предшествование лукашевских софиевским.

¹² Розкопки Ю. М. Захарука та В. Г. Збеновича.

¹³ Розвідкові роботи на поселенні біля с. Зазим'я Броварського району Київської області були проведені у 1964 р. С. С. Березанською та автором. Фонди ІА АН УРСР.

¹⁴ Розкопки автора у 1965 р.